

ВИВЧЕННЯ РЕЛАКСАЦІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК СИНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті вперше здійснюється спроба створення теоретичної концепції сучасних медіарозваг, включаючи інтерпретацію інтеркурсу розважальності від архаїчних до модерних прошарків семантичного наповнення із втіленням основних релаксаційних механізмів.

Ключові слова: розвага, релаксаційний дискурс/інтеркурс, медіапроект, міф, архетип, ЗМК, масове, форма.

В публикации впервые создаётся теоретическая концепция современных медиаразвлечений, включая интерпретацию интеркурса развлекательности от архаичных до современных пластов семантического наполнения с выделением основных релаксационных механизмов.

Ключевые слова: развлечение, релаксационный дискурс/интеркурс, медиапроект, миф, архетип, СМК, массовое, форма.

For the first time the attempt to create the theoretical conception of modern media entertainment, including the formation of terminological base, classification of electronic mass media projects, interpretation of the intercourse from the archaic to modern layers of semantic sense with realization of main relaxing mechanisms is accomplished in the article.

Key words: entertainment, relaxing discourse/intercourse, media project, myth, archetype, newest mass media, mass (popular).

Більшість учених переконані, що вербальну модель комунікації зруйнувала аудіовізуальна культура, оскільки текст і зображення помінялися місцями. Основна комунікативна роль тепер належить зображенню, а вербальне «додається» як «ілюстрація». Перебудова комунікативної моделі тягне за собою трансформацію свідомості суб'єктів інформаційної діяльності (журналістів, реципієнтів тощо), що має бути пов'язана з якоюсь іншою (позатекстовою) логікою спілкування.

На думку загальноновизнаного теоретика масової комунікації М. Мак-Люена, функціонування ЗМК вже не є похідним від подій. У свідомості людини мас-медіа діють як першопричина, що наділяє дійсність своїми властивостями. Відбувається конструювання реальності засобами масової комунікації. Таким чином медіа формують власний міфологічний простір, який «диктує» особливі форми творення і сприймання інформації. Осердям міфологічного, як відомо, є образне та ігрове. Тому діяльність ЗМІ (передусім – електронних) активізується саме в аспекті розважальності.

Розважальну функцію друкованих та електронних мас-медіа досліджували американські, французькі, канадські та ін. науковці, зокрема В. Шрамм, П. Бурдье, Дж. Мерілл, Н. Постмен,

М. Мак-Люен, Дж. Лакан тощо. У сфері українських напрацювань із теорії комунікації релаксація як варта наукової рецепції проблема тільки-но потрапляє у поле зору дослідників, навіть окремою функцією медіа її вважають не всі. Наукові праці, що узагальнювали б тему, практично відсутні. Тому ми вирішили передусім переглянути теоретичні концепції найдавніших чільних дослідників лудології і визначити найефективніший метод вивчення розважальності на рівні мас-медіа. Матеріалом окресленого вивчення стали теоретичні праці визначних науковців.

Якщо зазирнемо в історію, то побачимо, що заборони розважальних дійств світською та церковною інстанціями завжди сумарно переважали кількість їх наукових досліджень. За фрезерівською концепцією [2], шквал подібних звинувачень варто сприймати як інваріант давнього (карнавального) звичаю публічного очищення від скверни на тому рівні переосмислення, коли «офірною твариною» стає не жива істота, а «уособлення нечисті», яке (за каноном аналізованої нами майданно-сміхової культури) звинувачують у різних злочинах та засуджують до страти. Думку Н. Фрезера поділяють сучасні дослідники масово-комунікаційних процесів М. Мак-Люен, Е. Ліч, котрі вважають, що елек-

тронні мас-медіа активізують ті ж чуттєві канали, що були притаманні міжлюдському спілкуванню «віч-на-віч» у родоплемінних суспільствах. На думку М. Мак-Люена, «прориви» в електронних комунікаційних технологіях забезпечують нове єднання людей на рівні віртуального емоційно-тілесного досвіду» [8, с. 172]. Отже, за логікою мовленого, лише після вивчення історичного коріння розваг та їх формальної структури можна розкрити закладений у релаксації значимий світ філософії та етики.

Проблемі первісних ритуальних синкретичних розваг як своєрідній метаструктурі щодо розуміння явищ буденного життя, художньої літератури та мистецтва уже присвячені дослідження визначних етнографів, етнологів, літературознавців, філософів. Серед них – учення про архетипи К. Юнга, праці Л. Карпентера, В. Проппа, Р. Барта, С. Мелетинського, С. Неклюдова, О. Фрейденберг, Н. Фрая, М. Еліаде, Л. Дунаєвської, режисера В. Кісіна; відкриття лінгвістично-міфологічної школи О. Потебні, ритуально-міфологічної – Н. Фрая, французького антропологічного структуралізму – К. Леві-Стросса, кембріджського фрезерівського кола дослідників фольклору, Петербурзької культурологічної школи М. Марра, Невельської – М. Бахтіна. Вивчаючи прадавні видовища, учені сподівалися віднайти «точки росту» (В. Кісін) модерної культури, що, за їх припущенням, із традиційної колективної діяльності перетворилася в самостійну естетико-комунікативну систему.

Цінним «путівником» в амбівалентному світі явищ розважальності можуть стати для сучасних дослідників наукові відкриття останньої з названих шкіл, серед здобутків якої концепції карнавалічного світосприймання та матеріально-тілесного низу. З точки зору гротескного реалізму, продукція мас-медіа обертається до нас безліччю непізнаних облич і масок, демонструючи високе в його загадково-аморфній міфічній наготі, адже, на думку представників цієї школи, у свідомості сучасного реципієнта іманентно присутній спосіб сприймання й концептування, пов'язаний із властивим для первісної людини ритуально-ігровим типом мислення. Витоковий спосіб міркувань вибудовується за логікою «зворотності» (а' l'envers): закономірності переміщень верху й низу (приміром, частин людського тіла), різноманітного виду трагедій, профанацій, блазеньських захоплень. Це так зване «друге життя культури» твориться як пародія на звичайне [2, с. 16]. Слід зауважити, що увесь світ релаксаційного дублювання, на думку М. Бахтіна, досягається виключно у своєму релятивізмі³ – звідси глибокий тверезий оптимізм народно-

святкової системи образів та цінностей (а отже, – і їх техногенних двійників?).

Думка про ритуально-міфологічний механізм культури адекватна підходів до минулого як до плетива найдавніших і пізніших (змодифікованих) текстів, котрі, зберігаючи резонансні сигнали попереднього знакового розвитку, дешифруються в перспективі сучасності. Названій проблемі присвячені праці семіотиків, серед яких найцікавішими для нас є концепції представників Тартуської школи.

За теорією Ю. Лотмана, кожне нове явище культури (і розважальної теж! – О. К.) виникає на базі вічно існуючого. Тому саме глибинний аналіз цього явища дає можливість віднайти надійний кодовий ключ до прочитання його модерних інтерпретацій. Таким чином реконструйована інформація реалізується в контексті гри між минулим та сучасним у вимірах багатоступеневої знакової системи семіосфери.

Під семіосферою вчені розуміють не стільки конкретні вияви вербальних і невербальних текстів певного етапу розвитку цивілізації та культури, «як ті онтологічні, поведінкові, аксіологічні детермінанти, котрі виражають універсальний» їх стан [12, с. 19]. І дані текстові визначники, на думку Ю. Лотмана, не є «пасивними сховищами константної інформації, оскільки це не склади, а генератори» [10, с. 675]. Тому семіотичний зміст у пам'яті культури не зберігається (консервується), а розростається (модифікується), і спільне (універсальне) кореневище може щоразу давати якісно відмінні плоди.⁴

Дискурс розважальності як самоорганізований текст: складне еволюційне ціле, відкрита нелінійна система, що завжди знає більше, ніж повідомляє, – магистральна тема сучасної філософії, передусім антропологічної (М. Шелер, К. Леві-Стросс, Х. Ортега-і-Гассет, П. Тейяр де Шарден та ін.). На думку мислителів ХХ–ХХІ ст., гедоністичний петитнартив доби, що минула, перетворився на гра-

³ «Важкість аналізу справді комічного (сміхового) визначається тим, що позитивне і негативне у явищах комічного нерозривно зліті, між ними не можна провести чіткої межі. Основна ідея: життя сміється над смертю (мертвим механізмом). Органічна матерія життя у сміхові позитивна» (М. Бахтін) [1, с. 50].

⁴ «Семіологічний простір, – зазначає Ю. Лотман, – переповнений уламками різноманітних структур, які вільно рухаються, однак стійко зберігають у собі пам'ять про ціле і, потрапляючи в чужий простір, можуть раптом бурхливо реставруватися. Стикаючись у семіосфері, семіотичні системи проявляють здатність виживати й трансформуватися і, як Протей, стаючи іншими, залишатися собою, так що говорити про повне зникнення чогось у цьому просторі варто дуже обережно. Цілком стабільних, таких, що не змінюються, семіотичних структур, вочевидь, не існує взагалі. Якщо допустити таку гіпотезу, то доведеться визнати і, хоча б чисто теоретичну, завершеність можливих їх комбінацій. [...] Однак необхідно підкреслити, що межа, яка визначає замкнутий світ семіозису від позасеміотичної реальності, проникна. Вона постійно пересікається втручаннями із позасеміотичної сфери, котрі вносять із собою динаміку, трансформують простір і, водночас, самі трансформуються за законами простору. У той же час семіотичний простір постійно викидає із себе цілі потоки культури, які утворюють пласти відкладень за межами культури і чекають свого часу, щоб знову увірватися в неї дещо забутими, аби сприйматися як нові. Обмін із позасеміотичною сферою утворює невичерпний динамічний резервуар» (переклад наш. – О. К.) [10, с. 101–102].

нднатив сучасності, тому толерантність до розважального – домінанта не лише засобів масової комунікації, а й літератури, мистецтва, політики тощо. «Життя, що вбачає більше інтересу і цінності у своїй власній грі, ніж у колись престижних цілях культури, – зазначає Хосе Ортега-і-Гассет, – надаватиме всім своїм зусиллям властивого спорту радісного, невимушеного і дещо задержаного вигляду. Украй змеркне пісне обличчя праці, яка думає виправдати себе патетичними роздумами про обов'язок людини і священну роботу культури. Яскраві творіння створюватимуться начебто жартома без всякої багатозначної балаканини. Поет гратиме своїм мистецтвом, наче футболіст м'ячем. На всьому XIX столітті з початку і до завершення відбився сумний вигляд важкого трудового дня. А нині молоді люди, схоже, збираються надати нашому існуванню блиск нічим не затьмареного свята» [13, с. 158].⁵

Отже, у дослідженні медіарозваг слід враховувати думки етнографів, семіотиків, філософів, філологів, комунікативістів – усіх тих, хто працює в багатовимірному гуманітарному інформаційному просторі. Рекреативне явище справді карнально всеохопне (особливо в царині аудіовізуальної комунікації), тому, на наш погляд, збагнути його сутність можна лише в міждисциплінарних дослідженнях. Вивчаючи розважальність, слід також уникати емоційно-оцінних аспектів, як таких, що загалом не є факторами наукового дискурсу.

Науки природознавчого циклу давно перейшли від оцінки окремих (так званих – негативних) явищ до виявлення їх віковичних генетичних закономірностей, що існують між живою та мертвою природою, побутовим і духовним світом людини. Спільна теоретична база наук цього циклу – вчення про сферу (неподільне природне утворення, що сформувалося в ході історичної взаємодії речовини). Біогеохімічне вчення Вернадського керується положеннями про рівнозначність усіх факторів, які беруть участь у колообігу елементів. Учений наголошує на залежності сформованого середовища від усієї попередньої діяльності живої речовини, тому об'єктом його вивчення став не організм, а сукупність як маса – космічний атомарний склад. За окресленою концепцією, людська думка – функція середовища, а не організму; вона вводить у закономірність світ атомів, геометрію космосу, явища життя як нерозривну частину єдиного цілого. Наука про ноосферу не розглядає історію як історію людей та історію природи⁴ чи (що ближче до теми

нашого дослідження) окремо розвиток природного й культурного в людині, вона вбачає в усьому цьому грані нерозривного цілого.

Віднедавня вчення про сферу («з легкої руки» Маршалла Мак-Люена⁵) потрапило і в науковий обіг теорії масової комунікації. Сучасні українські медіаекологи вважають, що людина постійно «перебуває в оточенні текстів. І це оточення не менш важливе, аніж природне (у тому сенсі, що воно також заслуговує на свою екологію). Ключовим до розуміння ноосферної екології, на думку вчених, має стати з'ясування суб'єктно-об'єктних стосунків людини і навколишньої інформації [15, с. 8] та зміна ракурсу бачення й трактування понять «шкідливий», «патогенний» текст. Дослідники вважають, що коли розглядаються сучасні медіатексти, йдеться не про позитивні чи негативні явища, а про динамічні (ті, що існують подібно до біоценозу) структури (нооценоз, за Б. Потятиником), кожна ланка яких функціонально «необхідна у загальній інформаційній круговерті» [14, с. 212]⁶. У такому випадку патогенними слід називати не так тексти, як їхні інтерпретації – наповнені інтенціями, особистісними смислами дискурсу [3, с. 53–54]. Взаємодію дискурсів і текстів цілком допустимо (за аналогією до вчення В. Вернадського та Л. Гумільова) кваліфікувати як колообіг – форму біогеохімічної енергії – енергію людської культури [7, с. 38] чи мислення живої речовини (плоті – в інтерпретації В. Вулф). В. М. Владимиров пропонує для названого «колообігу» багатообіцяючий термін «інтеркурс» («розуміння світу у контексті текстів» [6, с. 68–69]). Гіпертекстові лінки – лінії зв'язку інтеркурсу – пронизують усі пласти культури. Відповідно тексти й дискурси інтеркурсу можуть бути включені у різноманітні контексти, тобто мати різні пре- і постпозиційні значення. Простір названої цілісності чимось нагадує бахтінське «гротескне тіло», що «лукає від безперервної вагітності». Це не дуже естетично, проте вкрай важливо для глобального онтогенезу. Отже, у світлі поданих уявлень ми будемо аналізувати «шкідливі» та «корисні» тексти, не з точки зору їхньої вартості, а як складник одвічних потреб – «живу речовину» сфери. Тому нас цікавить не так текст (медіадискурс), як його глибинний прецедентний зміст. Навіть не зміст, а «структура, що є його змістом» [9, с. 9].

разу виникнувши і виявившись, несе у собі можливість необмеженого розвитку в ході часу» [5, с. 111].

⁵ Маршалл Мак-Люен упроваджує у свої наукові дослідження ідею циклічності розвитку комунікації як зміни парадигм: «З настанням електронної ери, символом якої є аудіовізуальна апаратура, – зазначає він, – людська свідомість приєднується до замкненої глобальної системи відеоконунікації. Це сприяє розвитку мозку, а на планеті виникає прообраз нової цивілізації – електронного трайбалізму, ери планетарного уніформізму чи «глобального села» [11, с. 464].

⁶ Будь-яка «геологічна сила, яка творить ноосферу, не може вести до результатів, які суперечать тому геологічному процесові, плодом якого вона є. Це не випадкове явище – коріння його надзвичайно глибоке» (В. Вернадський) [4, с. 107].

⁵ Х. Ортега-і-Гассет вважає, що «цінності культури не загинули, однак вони стали іншими за своїм рангом. У кожній перспективі поява нового елементу спричиняє перетасування всіх інших елементів ієрархії. Таким чином, в новій спонтанній системі оцінок, яку приносить з собою нова людина, яка і формує цю людину, виявилася одна нова цінність – вітальна – і простим фактом своєї присутності почала витісняти інші» [13, с. 158].

⁴ За концепцією В. Вернадського, «наукова думка як виявлення живої речовини по суті не може бути окремим і зворотним явищем – вона може зупинитися у своїй ході, але одного

У процесі дослідження сучасної техногенної релаксації передусім впадає у вічі її фрагментарність, що, ймовірно, є частиною чогось значно більшого, якоїсь глобальнішої системи. Оскільки здійснити історичне дослідження рекреативного важко, практично неможливо (у зв'язку з «невловимістю» і недостатньою опрацьованістю його архетипів на рівні інших наук), доречним бачиться нам компаративне вертикально-горизонтальне (певною мірою – вибіркоче) генетичне вивчення явищ релаксації у вимірах аналізу історично різних та

співмірних цивілізацій і культур. Тоді за поверхневими рудиментами – інваріантами одного порядку – проглядатимуться явища іншої системи координат (не кращої і не гіршої – просто іншої, тому, власне, й цікавої), що повертатиме нас до архаїчних схем міфомислення. Такий підхід цілком допустимо вважати частиною широкого кола засвідчених нами досліджень із теорії сфер (розроблених і формалізованих на логічному базисі синергетичних систем).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений : в 7 т. / М. М. Бахтин. – Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – М. : Рус. словари, 1996. – 731 с.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
4. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.
5. Вернадський В. І. Вибрані праці / В. І. Вернадський. – К. : Наук. думка, 2005. – 300 с.
6. Владимиров В. М. Від дискурсу до інтеркурсу / В. М. Владимиров // Наук. записки ін-ту журналістики. – Т. 7 (квіт.–черв.). – К. : [б. в.], 2002. – С. 17–19.
7. Гумилёв Л. География этноса в исторический период / Л. Гумилёв. – Л. : Наука, 1990. – 279 с.
8. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура : глобальний підхід / Джеймс Галл ; [пер. з фр. О. Грищенко, Г. Гарастович, А. Грищенко]. – К. : К.І.С., 2002. – 264 с.
9. Леви-Стросс К. Структура и форма. Размышления над одной работой В. Проппа / К. Леви-Стросс ; [пер. с фр.] // Зарубежные исследования по семиотике фольклора. – М. : [б. и.], 1985. – С. 176–189.
10. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
11. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга : становлення людиною друкованої книги / М. Мак-Люен ; [пер. з англ.]. – К. : Ніка-Центр, 2001. – 464 с.
12. Нямцу А. Е. Поэтика традиционных сюжетов / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 1999. – 176 с.
13. Ортега-и-Гассет Х. Нові симптоми / Хосе Ортега-и-Гассет ; [пер. з ісп.] // Читанка з історії філософії : у 6 кн. – Кн. 6 : Зарубіжна філософія ХХ ст. [за ред. Г. І. Волинки]. – К. : Довіра, 1993. – С. 154–159.
14. Потятиник Б. Екологія ноосфери / Б. Потятиник. – Л. : Світ, 1997. – 142 с.
15. Потятиник Б. Патогенний текст / Б. Потятиник. – Л. : [б. в.], 1996. – 296 с.
16. Фрезер Д. Фольклор в Ветхом Завете / Д. Фрезер ; [пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1985. – 511 с.